

Вікторіанці та псевдовікторіанці: трансформація вікторіанського нарративу в романі М. Ніла "Англійські пасажери"

О.С. Бойніцька*

Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

*Corresponding author. E-mail: boinitska@gmail.com

Paper received 08.11.15; Accepted for publication 17.11.15.

Анотація. У статті досліджуються особливості трансформації основних параметрів вікторіанської нарративної моделі в романі Метью Ніла "Англійські пасажери". Зокрема, наголошується на двозначному поєднанні естетичного вшанування канону з його іронічно-критичним переосмисленням у сучасному тексті. Псевдовікторіанський роман розглядається у зв'язку зі специфікою постмодерної концептуалізації історії у контексті англійського історіографічного роману кінця ХХ – поч. ХХІ ст.

Ключові слова: псевдовікторіанський роман, англійський історіографічний роман, вікторіанський нарратив, нарративна інстанція, нарративні голоси, недостовірний наратор.

Протягом останніх десятиліть ХХ ст. на авансцену англійської літератури виходить жанр історіографічного роману, який фокусується на дослідженні епістемологічного, онтологічного й методологічного аспектів історії та історіографії. Порівняно до традиційного історичного роману, історіографічний роман пропонує новий формат інтерпретації минулого й підходу до історії.

Національна своєрідність англійського історіографічного роману в цілому зумовлюється низкою значних перетворень, що відбулися в історії і культурі Великої Британії ХХ ст. Сьогоднішній мультикультуралізм, етнічна й культурна диверсифікація у країні зумовили потребу визначення й окреслення англійського вектору традиції. Найважливіші здобутки національного минулого об'єднує поняття "англійської спадщини" (English heritage). Спадщина стає основою, на якій в принципі суперечливі позиції щодо традиції згуртовуються з метою її збереження.

Вагомою складовою традиції й спадщини є літературна історія. Одна з характерних особливостей англійського історіографічного роману виявляється у зверненні до літературної спадщини у формі своєрідного діалогу. Написані у перехідний період помежів'я століть, історіографічні романи містять художнє переосмислення літературного досвіду минулого, імпліцитно полемізують із канонам. У творах історіографічних романістів літературна історія відтворюється й перетворюється разом із історією загальною як її органічна й значуща складова. Історіографічні романи нерідко є своєрідною "інтертекстуальною мозаїкою": вони не тільки рясніють різноманітними алюзіями, а й подекуди являють собою романи, створені з інших романів, тобто – оригінальну компіляцію художніх засобів, сюжетних моделей та образів, добре відомих в історії англійської літератури.

Найбільш привабливою літературною та взагалі історичною епохою для авторів історіографічних романів виявляється вікторіанство – золотий вік англійського роману. Звернення до цієї доби дає можливість осмислення проблем специфічно англійської національної історії та англійської ідентичності. Вікторіанство – яскравий і суперечливий період британської історії, епоха, з якою здебільшого пов'язане формування стереотипів англійськості. Вікторіанський роман, в свою чергу, являє собою форму культурної моделі, що ґрунтується значною мірою на ідеї національної ідентичності.

Романи "Широке Саргасове море" (*Wide Sargasso Sea*, 1966) Дж. Ріс та "Жінка французького лейтенанта" (*The French Lieutenant's Woman*, 1969) Дж. Фаулза кладуть початок такому різновиду історіографічного роману, як роман псевдовікторіанський. Його сутність полягає в іронічній трансформації вікторіанських історій, а також у перетворенні нарративної моделі вікторіанського роману. Як псевдовікторіанські можна розглядати романи "Відтоді й назавжди" Г. Свіфта, "Володіти" А. Байетт, "Англійські пасажери" М. Ніла, "Шовковична імперія" Ф. Геншера, "Мастер Джорджи" Б. Бейнбридж, "Ден Ліно та Голем з Лаймхауса" П. Акройда, "У червоній кухні" М. Робертс, "Квінканк" Ч. Паллісера, "Підземний чоловік" М. Джексона та ін.

Сучасні переробки вікторіанського нарративу неодноразово потрапляли у центр уваги літературознавців. Серед концептуальних розробок даної проблеми слід відзначити праці Д. Шіллер [10], К. Гутлебена [2], Л. Хедлі [3], К. Каплан [4]. Водночас, у сучасному науковому дискурсі актуалізується термінологічна проблема, пов'язана з відсутністю чіткого єдиного терміна для позначення цієї жанрової модифікації історіографічного роману. Поряд із терміном "псевдовікторіанський" існують ще такі визначення, як-от "неовікторіанський", "поствікторіанський", "ретровікторіанський" та ін. [5, с. 59].

Запропонований американською дослідницею Даною Шіллер термін "неовікторіанський роман" досить загально позначає твір, який "поєднує в собі риси постмодернізму із історичними ремінісценціями, що стосуються ХІХ ст." [11, с. 538].

Ідея поновлення у сучасній формі посутньо зближує термін "неовікторіанський" із терміном "поствікторіанський". Останній містить акцент на постмодерністській експериментальній трансформації вікторіанського нарративу [13, с. хііі; 7, с. 111].

Термін "ретровікторіанський" Саллі Шатлворт використовує у зв'язку з різновидом сучасного історичного роману із експліцитно ностальгічним підходом до відтворення вікторіанства [12, с. 253]. Деякі дослідники, приміром, Крістіан Гутлебен к роботі "Ностальгічний постмодернізм: вікторіанська традиція та сучасний британський роман" [2] уживають "неовікторіанський" та "ретровікторіанський" як поняття взаємозамінні.

На наш погляд, визначальним у використанні моделі вікторіанського роману сучасними авторами є елемент іронічної трансформації вікторіанського нарративу. У той час як терміни "неовікторіанський" та "пост-

вікторіанський" імплікують ідею поновлення форми, а термін "ретровікторіанський" – ідею ностальгічного повернення, у понятті "псевдовікторіанський" акцентується насамперед іронічне використання моделі. Таким чином, термін "псевдовікторіанський роман" видається нам найбільш коректним.

Кожен псевдовікторіанський роман пропонує свій ідеологічний та естетичний варіант перетворення літературного попередника. Одночасно використовуючи та викривляючи усі умовності літературної традиції, псевдовікторіанські романи, з одного боку, дублюють вікторіанську модель, а з іншого, демонструють очевидне бажання відірватися від вікторіанської норми та кинути їй виклик.

Ставлення сучасного роману до свого вікторіанського попередника є виразно амбівалентним: руйнування та наслідування, висміювання та вшанування. Майже магнетичне притягання вікторіанського періоду й своєрідне зачарування сучасних письменників цією добою поєднується із назагал критичною репрезентацією епохи. "Використання вікторіанців є непростим способом повернутися до простоти, або принаймні – до певної яскравої наративної наївності, якої уникає сучасний роман" [1, с. 198]. Нерідко вікторіанські тексти є джерелом розради для сучасних персонажів (як-от у романах "Відтоді й назавжди" Г. Свіфта, "Володіти" А. Байетт), а сучасним авторам вони дають унікальну можливість скористатися та вкотре насолодитися тією художньою мовою, яку вже більше не вживають у романах.

"Англійські пасажири" (*English Passengers*, 2000) Метью Ніла [6] – псевдовікторіанський роман, що звертається до періоду британської колонізації Тасманії у 1-й пол. XIX ст.

На перший погляд, в "Англійських пасажирах" із точністю відтворено наративну модель вікторіанського роману. Твір повністю складається з наративних голосів, що належать XIX століттю. Він також демонструє зовнішню схожість із вікторіанським прототипом у структурному відношенні: події здебільшого розвиваються згідно певної хронології та наративної телеології. І вже на перших сторінках роману М. Ніла окреслюється добре впізнаваний дієгезис XIX століття.

Як правило, псевдовікторіанські романи розпочинаються, згідно законів реалістичної прози, зі встановлення декорацій та відтворення просторово-часового контексту. Роман М. Ніла також відкривається чітким визначенням часу та місця дії, у такий спосіб одразу занурюючи читача у вікторіанське середовище і провокуючи "реалістичні" очікування. Наступним кроком у вікторіанському романі зазвичай є знайомство з персонажами, які, відповідно до традиційної моделі, мають бути гідними представниками вікторіанського суспільства – священиками, аристократами, науковцями тощо. В "Англійських пасажирах" у ролі таких "поважних" персонажів виступають преподобний Джефрі Вілсон – свого роду офіційний оповідач у романі – та доктор Поттер. На цьому, однак, імітація традиційної моделі переривається: задавши вікторіанську дієгетичну ситуацію, псевдовікторіанський роман надалі починає порушувати імпліковані умовності вікторіанської прози.

У псевдовікторіанському романі "Англійські пасажири", на відміну від типового вікторіанського твору, акцентуються не варті наслідування, зразкові прагнен-

ня й досягнення персонажів, а їх хибні судження та шляхи, увиразнюються помилки. Подібний дидактичний підтекст реалізується переважно через комічні стратегії: перебільшення, карикатуру, бурлеск.

"Поважні" персонажі потрактуються із очевидною непоштивістю. Наприклад, образ преподобного Джефрі Вілсона з його категоричною зневагою щодо геологів виглядає кумедно й напрочуд безглуздо в очах сьогоднішнього обізнаного читача. З погляду XXI століття його проект здається від початку приреченим на сміховинний провал. Священик організовує експедицію на Тасманію з метою відшукати на цьому острові Едемський Сад, і довівши у такий спосіб буквальність біблійної істини, спростувати атеїстичну теорію щодо походження світу, яку висувують геологи. Однак важко знайти щось менш схоже на Едем, аніж жахливі реалії колонізованого острова. Англійські пасажири – переконаний жорстокий расист, псевдонауковець доктор Поттер, молодий нікчема Реншоу, керовані егоїстичним та обмеженим релігійним фанатиком преподобним Вілсоном, – гублять шлях у тасманських хащах і ледь не знищують одне одного. Замість віднайти рай, Вілсон стикається із насильством, дикунством, хаосом та й сам сприяє їх поширенню. Розвиток сюжету увиразнює конче іронічне зображення вікторіанського священика та його теологічних переконань: дивом врятувавшись, проте збожеволівши, преподобний Вілсон потрапляє у невеличке село Чейл на острові Вайт, де стає місцевою дивиною – "Чейлський месія" невпинно розмовляє з Богом і називає Едемом ділянку землі, де на сонечку полюбляють грітися свині.

Розвінчуючи постать іншого представника "поважного" вікторіанського суспільства – науковця доктора Поттера, автор "Англійських пасажирів" грає на розбіжності між вікторіанським наратором та сучасним наративним. Письменник просто дозволяє персонажеві говорити власним голосом, і той вільно артикулює ідеї свого класу та часу. На розсуд читачеві представлені щоденникові нотатки доктора Поттера, які є викладом антропологічної теорії, орієнтованої на встановлення расової ієрархії. Для кожного читача періоду після концтаборів автор подібної теорії є автоматично згн'ябленим, тому будь-які інші форми характеристики цього персонажа є, по суті, вже непотрібними. Проте все ж таки відзначимо тут і своєрідний спосіб формальної, естетичної деконструкції традиційної моделі вікторіанського роману, що ним є зовнішнє друкарське оформлення сторінок як візуальних об'єктів. Щоденникові нотатки доктора Поттера, написані у телеграфічному стилі, рясніють скороченнями, підкресленнями, позначками "плюс" та "дорівнює". Такий спосіб викладу вже візуально контрастує з іншими, традиційно оформленими щоденниками, журналами та листами, яких чимало у романі. Типографське маркування через нечитабельну специфіку тексту підкреслює неприйнятну винятковість його автора. Подібно до того, як расистські теорії доктора Поттера виглядають в очах сучасного читача цілком недоречними, так і недбалий вигляд його нотаток неприємно вражає поруч із іншими виразно оформленими вікторіанськими наративними фрагментами.

Загальноновизнаним топосом сучасного, зокрема й псевдовікторіанського роману стає недостовірний наратор.

Псевдовікторіанський роман Джона Фаулза "Жінка французького лейтенанта" містить хрестоматійний приклад подібного оповідача, а також і того, як цілісна історія перетворюється на низку можливостей, на своєрідне роздоріжжя для читача. В "Англійських пасажирів" наукові нотатки доктора Поттера є одним із прикладів оманливого та ненадійного нарративу, хоча на відміну від твору Дж. Фаулза, роман Метью Ніла має традиційну завершено – щоправда для "поважних" вікторіанських персонажів конче іронічну – розв'язку. Якщо преподобний Вілсон знаходить Едем у селі Чейл, то доктор Поттер помилково опиняється у своїй власній колекції останків аборигенів, експонованій на його честь у музеї.

Отже, якщо вважати моральну взірцевість провідною рисою персонажів більшості вікторіанських романів [9, с. 462-484], то у романі псевдовікторіанському спостерігаємо процес деконструкції традиційного персонажа як соціальної моделі та морального зразка. На відміну від вікторіанського роману виховання, роман початку ХХІ ст. відкидає можливість удосконалення персонажа. Висміюється сама ідея прогресу, історичного, суспільного або ж особистісного. Типовий шлях від наївності до досвіду, від неуттвта до мудрості перетворюється на плутане просування від порожнечі до злочинності, від беззмістовності до божевілья.

У псевдовікторіанському романі "гідних" представників суспільства витісняють представники "недостойні". В "Англійських пасажирів", усередині магістральної рамкової історії про експедицію до Тасманії розгортається історія тасманського аборигена Півей. Цей персонаж оповідає про своє життя від дитинства, – коли жив досить щасливо, тоді ще вільно мандруючи "світом" (островом) разом зі своїм племенем, – до того часу, коли на колонізованому острові не залишилось жодного чистокровного корінного мешканця, окрім таких, як і сам Півей – дітей викрадених із племен та згвалтованих білими чоловіками жінок.

Однією з характерних особливостей традиційного вікторіанського роману є єдина та стала нарративна інстанція. Наратор необов'язково повинен бути всезнаючим, він може цитувати якийсь лист або ж уривок зі щоденника, однак, він є провідним авторитетом, що супроводжує читача від початку до кінця оповіді. Такий наратор встановлює шанобливі, чемні та віддані стосунки з читачем, пропонуючи йому завершено та зв'язну історію. Єдиний нарративний голос засвідчує й певну єдність поглядів.

У псевдовікторіанському романі руйнується подібна нарративна однорідність, властива реалістичній прозі. Розрив із вікторіанською моделлю у сучасному творі якнайповніше проявляється у виборі нарративних точок зору, в організації та розподілі нарративних голосів. В "Англійських пасажирів" – двадцять оповідачів, і загалом голоси змінюються вісімдесят сім разів. Чергуються оповіді у різноманітних формах – історії, листи, щоденникові нотатки, уривки з наукового рукопису, газети, путівника. Деякі оповідачі є другорядними й виступають одноразово, деякі є головними й наскрізними.

Псевдовікторіанський роман принципово змінює фундаментальну характеристику вікторіанської прози, вибираючи такі нарративні перспективи, як-от: голос божевільної жінки-креолки, замкненої на горищі маєтку містера Рочестера (Джин Піс "Широке Саргасове

море"), жінки із нижчих верств та сумнівної цноти (Джон Фаулз "Жінка французького лейтенанта"), покоївки (Маргарет Форстер "Служниця леді"), асистентки хірурга ("Мастер Джорджи" Берил Бейнбрідж), чоловіка, який насправді є жінкою ("Джеймс Міранда Баррі" Патриція Данкер), убивці-маніяка (Ден Ліно та Голем з Лаймхауса" Пітер Акройд). В "Англійських пасажирів" також офіційна версія вікторіанської історії у викладі преподобного Вілсона, врівноважується забутими та маргіналізованими голосами, і свідчення контрабандиста з острова Мен, злочинця та тасманського аборигена утворюють іронічну паралель до проповідницької оповіді "офіційного" наратора. Продовжувана сучасними романистами традиція присутньо трансформується у псевдовікторіанському романі через своєрідну інверсію пріоритетів вікторіанського нарративу: вилучене з'являється, нечутне стає голосним, сховане виходить на передній план, маргінальне перетворюється на центральне.

Вікторіанський роман відображав світогляд, основою якого була впевненість людини у своїй здатності створювати впорядковані системи. Оповідь із визначеним початком та кінцем у вікторіанських творах засвідчувала як віру в знання, так і в можливість його відтворення. Сумнів щодо можливості існування сталих закономірностей та беззаперечних фактів приводить сучасну історіографічну прозу до створення нарративних систем, які ускладнюють негайні або ж легкі тлумачення творів. Єдності й цілісності свого вікторіанського прототипу сучасний твір протиставляє переривчастість нарративної структури, систематичну фрагментацію. Таким чином передається фундаментальний скептицизм стосовно будь-яких форм стабільності. Ця невпевненість є насамперед епістемологічною. Множинність голосів, а отже – й ідеологічних точок зору у псевдовікторіанському романі, вказує на те, що кожна версія фактів є частковою, обмеженою, однією з великої кількості можливостей, і жоден наратор не має повної версії подій. Різноманітні, часом суперечливі візії підкреслюють випадковість та загалом недосяжність цілісного історичного знання. Великий наратив або метанаратив заміщується у новому історіографічному романі фрагментами життів, параграфами з хронік, частинами історій.

При цьому важливо відзначити, що проекція постмодерного світогляду на вікторіанський світ у псевдовікторіанському романі створює новий художній всесвіт, в якому гумор і глум, іронія, сарказм та світоглядний скептицизм поновлюють "серйозну" романну традицію. "Хоча відсутності можуть засвідчувати можливість *де*структиву, вони також засвідчують і можливість *кон*структиву, радикальну свободу, поновлене відчуття потенціалу" [8, с. 18]. Псевдовікторіанський історіографічний роман амбівалентно поєднує естетичне вшанування нарративної моделі вікторіанського роману з іронічно-критичним її переосмисленням. Така подвійність позиції щодо минулого є характерною для більшості англійських історіографічних романів, які сполучають естетичну ностальгію з історичним ревізіонізмом. Потракування вікторіанського референта відбиває взагалі специфічний характер англійського історіографічного роману, в якому критичне заперечення утворює простір для нових форм художньої умовності.

REFERENCES

- [1] Gilmour, R. Using the Victorians: The Victorian Age in Contemporary Fiction// Rereading Victorian Fiction, edited by A. Jenkins and J. John. London: Macmillan, 2000. P. 189-200.
- [2] Gutleben, C. Nostalgic Postmodernism: the Victorian Tradition and the Contemporary British Novel. Amsterdam, New York: Rodopi, 2001.
- [3] Hadley, L. Neo-Victorian Fiction and Historical Narrative: The Victorians and Us. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010.
- [4] Kaplan, C. Victoriana: Histories, Fictions, Criticism. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007.
- [5] Kirchknopf, A. (Re)working of Nineteenth-Century Fiction: Definitions, Terminology, Contexts// Neo-Victorian Studies online scholarly journal, 2008. Autumn. P. 53–80.
- [6] Kneale, M. English Passengers. London: Penguin Books, 2000.
- [7] Letissier, G. Dickens and Post-Victorian Fiction// Refracting the Canon in Contemporary British Literature and Film, edited by S. Onega, C. Gutleben. Amsterdam & New York: Rodopi, 2004. P. 111-128.
- [8] Olsen, L. Circus of the Mind in Motion: Postmodernism and the Comic Vision. Detroit: Wayne State University Press, 1990.
- [9] Raleigh, J.H. Victorian Morals and the Modern Novel// The Victorian Novel: Modern Essays in Criticism, edited by Ian P. Watt. Oxford: Oxford University Press, 1971. P. 462-485.
- [10] Shiller, D. Neo-Victorian Fiction: Reinventing the Victorians. University of Washington, 1995.
- [11] Shiller, D. The Redemptive Past in the Neo-Victorian Novel// Studies in the Novel, 1997. 29.4. P. 538-60.
- [12] Shuttleworth, S. Natural History: The Retro-Victorian Novel// The Third Culture: Literature and Science, edited by E. Shaffer. Berlin: Walter de Gruyter, 1998. P. 253-268.
- [13] Victorian Afterlife: Postmodern Culture Rewrites the Nineteenth Century, edited by D.F. Sadoff, J. Kucich. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2000.

Victorians and Pseudo-Victorians: The Transformation of Victorian Narrative Modes in Matthew Kneale's *English Passengers* **O. Boinitska**

Abstract. The article focuses on the analysis of some specific features of the transformation of Victorian narrative modes in 'English Passengers' by Matthew Kneale. We particularly emphasise the ambiguous combination of an aesthetic inspiration provided by the literary canon with its ironic and critical subversion in the contemporary text. This article is intended as a case study of the pseudo-Victorian novel in the context of the postmodern conceptualization of history in English historiographic novel of the end of the 20th – the beginning of the 21st cent.

Keywords: *pseudo-Victorian novel, English historiographic novel, Victorian narrative modes, narrating instance, narrative voices, unreliable narrator*